

УДК 373.3.091.12:005.963](477)"1864/1917"

Петрошук Н.Р.,

*старший викладач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ПЕРШИЙ ГРІНЧЕНКІВЕЦЬ:

МИКИТА МИНОВИЧ ГРИЩЕНКО (1900–1987)
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДАК)

Статтю присвячено дослідженню створення Трирічних курсів для учителів імені Б. Грінченка, аналізу життя та діяльності М. Грищенка — одного з перших випускників курсів, видатного педагога та громадського діяча. На основі мало-відомих архівних документів розглянуто вклад М. Грищенка в історію педагогіки та вітчизняної науки загалом.

Ключові слова: педагогічні курси, курсова діяльність, педагогічні праці.

В умовах розвитку української держави актуалізується проблема підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Зокрема, про це йдеться в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», де одним з першочергових завдань називається «удосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів системи освіти, підвищення їх управлінської культури [1]. Враховуючи значущість вказаних задач, варто творчо переосмислити передові ідеї минулого та застосовувати їх у сьогоднішній педагогічній практиці.

На теренах України після захоплення влади більшовиками не вистачало кваліфікованих учительських кадрів та коштів для їх підготовки у педагогічних учительських інститутах. Історіографічний огляд проблеми показав, що цієї теми побіжно торкалися такі дослідники: Л. Березівська [2], С. Крисюк [3], Ф. Левітас [4], Л. Сігаєва [6],

О. Сухомлинська [7], проте питання розглянуто фрагментарно та потребує подальшого вивчення.

Метою статті є висвітлення особливостей організації прискорених курсів для вчителів, аналіз життя та наукової спадщини М.М. Грищенка — одного з перших випускників цих курсів, професора Київського університету, педагога та наукового діяча.

У 1919 р., у буремний післяреволюційний час, завідувачем управління вищих навчальних закладів України В.О. Хименком було видано розпорядження за № 60 про перенесення третіх і четвертих курсів Педагогічного інституту, яким опікувалось Фребелівське товариство та Київський учительський інститут, у прискорені педагогічні курси, а перших і других курсів в Інститут народної освіти імені М. Драгоманова у зв'язку із закриттям цих інститутів [7, 1]. Для роботи на курсах керівництвом було підбрано викладачів, які славились своєю науковою роботою, мали відомі імена навіть поза межами Києва. Так, у 1920/21 навчальному році на курсах мали працювати: М. Грушевський, Б. Букреев, Д. Граве та ін. [8, 15]. Такий вибір викладачів зіграв певну роль у тому, що на прискорені педагогічні курси того року було зараховано 1319 осіб практично зі всіх губерній колишньої Російської імперії. Крім слухачів, які були родом з прилеглих до Києва губерній, приїхали і з Петрограда у зв'язку із закриттям Вищих жіночих курсів, з Москви, з Полтавського педагогічного інституту, дехто перевівся з Київського університету Святого Володимира. На курсах працювали історико-філософський та фізико-математичний факультети. Причому оцінки за певні предмети їм виставлялися відповідно до тих відомостей, які вони привозили зі своїх навчальних закладів [9, 17].

У складних умовах післявоєнного часу, поганого матеріального забезпечення велика кількість документації велась за зразком Російської імперії. Наприклад, на посвідченнях, видрукуваних ще за часів Російської імперії, було закреслено «Вищі жіночі курси» та від руки вписано, що посвідчення належать слухачам прискорених курсів 1921 р. [10, 26].

Поступово відбувалось удосконалення курсової підготовки учителів, вони стали трирічними і їм було присвоєно ім'я Б. Грінченка. Одним із перших випускників цих педагогічних курсів був Микита Минович Грищенко, про що свідчать світлини того часу [11] та посвідчення від 21.11.1923 р. [12, 1].

М. Грищенко є автором більше 250 наукових праць, серед них — 20 монографій, підручників, методичних посібників, зокрема: «Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади» (1957), «Народна освіта у західних областях УРСР» (1960), «Дидактичні поради молодому викладачеві вузу» (1974) та ін.

Як свідчать матеріали автобіографії Микити Миновича, народився він у 1900 р. в с. Трушках Білоцерківського району, що на Київщині [13, 1]. Після закінчення Київських вищих трирічних педагогічних курсів певний час працював у школах Києва, зокрема у 1923/24 н.р. був учителем 37-ї трудової школи, а в 1925/26 та 1926/27 н.р. викладав суспільствознавство у старшому концентрі та обіймав посаду завідувача 37-ї трудової школи [14, 3]. Працюючи у школі, Микита Минович продовжував навчання і вже у 1926 р. закінчив Київський інститут народного господарства [13, 1].

Як свідчать архівні матеріали, Микита Минович брав активну участь у громадській роботі. Так, відповідно до довідки, виданої на його запит Державним архівом Київської області (1957), з 1924 р. він працював у секції народної освіти Київської міської ради, поступово став членом президії секції народної освіти [15, 1].

Вже через чотири роки після закінчення Київського інституту народного господарства Микита Минович очолював інший вищий навчальний заклад, його ім'я значиться серед засновників цього інституту. У 1929–1930 рр. М. Грищенко перейшов на роботу до Київського інституту народної освіти, працював деканом факультету історії народів СРСР, доцентом цього ж факультету [16, 5]. У 1930 р. на базі факультету соціального виховання Київського інституту народної освіти було створено самостійний навчальний заклад — Київський інститут соціального виховання, першим директором якого став Микита Минович Грищенко. Він доклав багато зусиль для створення нового вищого педагогічного навчального закладу, який згодом був реорганізований у Київський державний педагогічний інститут імені Горького, а з січня 1932 р. до листопада 1934 М. Грищенко завідував там кафедрою історії України та історії народів СРСР [17, 6].

Починаючи з 1929 р. Микита Минович читав лекції з методики викладання історії. Ще одним колом зацікавлень М. Грищенка була історія освіти та педагогіки. Прийшло це захоплення до нього під час роботи у 1934–1937 рр. в архівних установах, зокрема у Київському обласному

архіві на посаді старшого наукового співробітника та в Центральному архівному управлінні НКВС на посаді завідувача навчальною частиною [18, 8]. Саме в цей час Микита Минович працював над добором документів, які стали базою його майбутнього кандидатського дисертаційного дослідження, захищеного 26 червня 1946 р. [19, 1].

У 1937 р. Микита Минович перейшов на роботу до Українського науково-дослідного інституту педагогіки, спочатку на посаду старшого наукового співробітника, а потім вченого секретаря інституту. У важкі часи воєнного лихоліття він був змушений перебувати в евакуації. За цей час відомості щодо його біографії різняться. За одними даними, він перебував на посаді доцента кафедри історії народів СРСР Українського об'єднаного державного університету (Київського та Харківського) (з 29.12.1941 р. до 19.10.1943 р.) [26, 8]. За іншими, у цей період (з 17.12.1941 р.) М. Грищенко також працював інспектором шкіл міського відділу освіти м. Кизил-Орда [27, 9].

Приїхавши до Києва після його звільнення від окупантів, Микита Минович активно включився в роботу. З 14 листопада 1943 р. він почав працювати на посаді вченого секретаря, завідувача відділом методики історії в Науково-дослідному інституті педагогіки [28, 7]. Водночас Грищенко працював заступником начальника управління шкіл народного комісаріату освіти. Відповідно до посадових обов'язків він піклувався про стан справ у школах, допомагав організувати навчання дітей на територіях, звільнених від окупації, брав активну участь у серпневих нарадах учителів з метою перевірки методичної підготовки вчителів та шкіл до нового навчального року [29, 10, 12]. Завдяки плідній праці на освітянській ниві, Микиту Миновича у березні 1945 р. було обрано членом колегії Міністерства освіти України [30,14].

Все своє життя Микита Минович не переривав зв'язок зі школою, а саме: писав наукові та методичні статті, покликані допомогти шкільному вчителю розглянути наболілі питання шкільної практики. Так, у 1920–1940-х рр. з-під його пера виходять такі праці: «В помощь трудовой школе» (1928), «К конкурсу на лучшую сельскую школу» (1928), «Поход в школу» (1929), «К проблеме кадров для массовой 4-летней школы» (1930), «На каком языке обучать детей» (1930), «Преподавание истории в начальной школе» (1944), «О преподавании истории в начальной школе» (1945), «За высокое качество обучения и воспитания» (1945), «Использование

художественной литературы на уроках истории» (1945) та ін. [20, 11]. Як бачимо, робота над методичними статтями для допомоги вчителю не припинялась навіть у важкий воєнний період.

Він їздив із виступами в школи, допомагав учителям організувати роботу, листувався з ними. Зберігся лист вдячності від учителів за добірку методичної літератури, яку Микита Минович надіслав до методичного кабінету, підписаний директором Павльської школи ім. В. Сухомлинського [21, 20]. Разом із викладачами кафедри державного університету він читав лекції для вчителів шкіл. На прохання дирекції школи Микита Минович брав участь у педрадах шкіл, допомагав учителям у методичній роботі. Так, у березні 1973 р. він брав участь у роботі педради СШ № 167 м. Києва на тему: «Етика педагогічної праці та виховання відповідного ставлення у дітей» [21, 20].

Не можна оминати увагою також листування М. Грищенка з видатним педагогом В. Сухомлинським, яке розпочалося ще у період, коли той був директором Павльської школи, та не припинялось практично все життя. Микита Минович надавав необхідну допомогу В. Сухомлинському у розробці питань виховання у школі, рецензував його дисертаційне дослідження на тему «Директор школи — керівник навчально-виховної роботи» (1955), зрештою вони стали щирими друзями [23, 22].

Їхнє листування було як дружнім, так і діловим. Збереглося прохання В. Сухомлинського до М. Грищенка висловити свої думки стосовно рукопису «Как воспитать настоящего человека», запланованого до видання як посібник для вчителя з питань етики, проведення етичних бесід зі школярами. М. Грищенко переглядав та коригував також план ідейно-виховної роботи Павльської школи, опублікований у районній газеті [24, 3].

Щирістю та теплом віє від листа В. Сухомлинського (1969) до М. Грищенка, у якому він вітав свого наставника з присвоєнням почесного звання «Заслуженого діяча науки України» [25, 5].

Хочемо зазначити, що Микита Минович та інші науковці, як-от професори М. Астрябов, С. Чавдаров, академік П. Костюк та інші, співпрацювали з учителями, були ідейними натхненниками першої конференції учителів Закарпаття та ін. [31].

Не можна не відзначити також внесок Микити Миновича у розвиток вітчизняної дефектології, оскільки він два роки працював директором Науково-дослідного інституту дефектології.

Після успішного захисту у 1955 р. докторської дисертації М. Грищенко перейшов працювати до Київського університету імені Т. Шевченка, де очолював кафедру педагогіки. Там він читав курси: «Педагогіка», «Методика викладання історії», «Історія радянської школи і УРСР». За час своєї педагогічної діяльності М. Грищенко підготував 40 кандидатів наук, одного доктора наук, 80 разів виступав офіційним опонентом під час захисту дисертацій, написав більше 100 відгуків на дисертаційні дослідження. За час наукової і педагогічної діяльності він написав більше 250 праць, його наукові дослідження стосувались історії школи в Україні, окремих питань соціальної педагогіки. Він був ректором Громадського університету наукових знань для учителів м. Києва, членом президії Українського педагогічного товариства. Відомі праці «Народна допомога школі» (1948), «Невпинно поліпшувати якість роботи спеціальних шкіл (1950), науково-дослідна робота з питань політехнічного навчання та морального виховання (1957), «Дидактические советы молодому преподавателю» (1973) [13, 1]. М. Грищенко досліджував педагогічну спадщину Т. Шевченка, І. Франка, О. Макаренка, К. Ушинського.

Так, монографія «Т.Г. Шевченко навсегда в памяти народной» (1984) містить багато нової інформації. Микита Минович навіть маловідомі факти, що стосуються біографії Т. Шевченка, якому, незважаючи на покликання і велике бажання зайнятися педагогічною діяльністю, так і не пощастило здійснити свою мрію. У листопаді 1846 р. Шевченко в числі інших кандидатів подав заяву з проханням призначити його на вакантну посаду викладача малювання Київського університету Святого Володимира. У заяві на ім'я попечителя Київського навчального округу Траскіна він писав: «Я бы желал употребить приобретенные мною в искусстве сведения на образование в оном молодых людей по тем самым началам, какие я усвоил себе под руководством знаменитого моего учителя К.П. Брюллова». М. Грищенко зазначав, що скупі рядки заяви свідчать про те, що її писала людина, яка з повагою ставилася до свого вчителя, гаряче любила педагогічну діяльність, оскільки у своїй заяві Т. Шевченко зазначав також, що обіцяє «безвозмездно» виконувати всі доручення, пов'язані з літографуванням в університеті [32, 7].

Микита Минович зазначав також, що Т. Шевченко в поняття «освіта» вкладав не тільки елементарну грамотність, що становить предмет суто шкільного навчання. Чільне місце в освіті Т. Шевченко

відводив образотворчому мистецтву та художній літературі. І до заслання, і після повернення з нього Т. Шевченко давав приватні уроки малювання і залишив по собі теплі й сердечні спогади своїх учнів. Його педагогічні погляди яскраво виражені в прозових творах, написаних російською мовою: «Наймичка», «Капитанша», «Княжна», «Художник», у поетичних творах та численному листуванні з рідними, друзями та знайомими [33, 2].

Микита Минович підкреслював, що Т. Шевченко відводив велику роль та відповідальність матері за виховання дітей. У листі до В.Г. Шевченка Тарас Григорович писав: «Если умная и сердечная мать, так и дети у нее выйдут в люди, даже под тыном. А если и воспитанная, да глупая и без сердца, так и дети вырастут лодырями в шинке». «Розумна мати, яка краще від усіх розуміє і любить дитину, може керувати вихованням дитини, бо нікому так не дороге виховне та фізичне зростання дитини — як матері» [34, 35].

Розглядав М. Грищенко і спадщину К. Ушинського у роботі «Педагогіка вищої школи в науковій спадщині К.Д. Ушинського». Епіграфом до неї він вибрав вислів К. Ушинського: «Чи багато налічуємо ми великих мислителів і вчених, які присвятили свій геній справі виховання. Здається, люди думали про все, крім виховання, шукали засобів величі й щастя скрізь, крім цієї галузі, де найшвидше їх можна знайти». Він зазначав, що у спадщині Костянтина Дмитровича є чимало цінних думок і рекомендацій щодо різних аспектів навчально-виховного процесу у вищій школі, які не втратили свого актуального значення. «У педагогіки дуже широка основа і занадто вузька верхівка: дидактика первісного викладання може наповнити томи, а дидактика читання лекцій в університеті може бути виражена в двох словах: знай добре свій предмет і викладай його ясно». Микита Минович уточнює це твердження К. Ушинського, наголошуючи на тому, що «вміння ясно викладати само собою не приходить до викладача, слід бути обізнаним з “академічною педагогікою”, яка існувала у вищій школі в дореволюційні часи, та з тією передовою практикою, яку залишили прогресивні вчені-педагоги минулого. А поява “Педагогічної антропології” К. Ушинського стала початком нової ери у розвитку педагогіки і психології в Україні, адже К. Ушинський підкреслював, що навчання — це дуже складний процес, який має свої закони, правила і принципи» [35, 4].

К. Ушинський, як зазначав М. Грищенко, говорив про ставлення до дитини у школі, адже «мало успіху матиме та школа, в яку дитина переходить з дому наче з раю в пекло, де біжить додому мов з темного пекла у світлий рай». К. Ушинський розкрив виховне значення рідної мови, назвавши її великим народним учителем. «Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не тільки самі слова, їх сполучення та видозміни, а й безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку і філософію мови і засвоює легко й швидко» [36, 52].

Не можна оминати увагою пропозиції М. Грищенка щодо проблем педагогіки вищої школи. У своїй доповідній записці міністру освіти (1972) він пропонував активізувати форми і методи роботи студентів з науковою педагогічною літературою шляхом рецензування, реферування, анотування тощо. Успішна підготовка студента до майбутньої педагогічної діяльності повинна завершитись написанням однієї курсової та дипломної роботи. Для покращення вивчення студентами університетів педагогіки і методик навчання, а також для виготовлення наочних та технічних засобів він пропонує створити спеціальний підручник для університетів відповідно до переглянутих і покращених планів. М. Грищенко також пропонував влаштувати для студентів три види педпрактики: без відриву від навчання на третьому курсі на три тижні, педпрактика на четвертому курсі на вісім тижнів із відривом від навчання та стажування на п'ятому курсі на периферії в максимально наближених до майбутньої педагогічної діяльності умовах терміном на одинадцять тижнів. Це дасть можливість студентам ближче ознайомитись з майбутньою професією та прийти на роботу більш підготовленими [37, 2, 3].

Отже, можемо зробити висновок, що з початком українізації, з метою збільшення кількості підготовлених учителів було створено прискорені педагогічні курси, які поступово трансформувались у Трирічні педагогічні курси імені Б. Грінченка. Одним з перших їх випускників був М. Грищенко, видатний український вчений та педагог, який пройшов шлях від учителя трудової школи до професора, завідувача кафедри педагогіки Київського університету імені Т. Шевченка. Всю свою трудову діяльність Микита Минович був відданий школі, учням, брав участь у роботі педагогічних рад шкіл, виступав перед учнями та вчителями, допомагав у розробці програми

виховної роботи в школі. Водночас з-під його пера вийшла велика кількість праць, присвячених теорії та історії педагогіки, вивченню спадщини видатних українців. Наше дослідження не змогло охопити всіх аспектів його діяльності. Подальшого вивчення потребує доробок М. Грищенка, присвячений педагогіці вищої школи, розробці питань дефектології та вихованню сучасної людини.

ДЖЕРЕЛА

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html>
2. Березівська Л.Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX — поч. XX ст.) / Л.Д. Березівська. — К. : Молодь, 1999. — 191 с.
3. Крисюк С.В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995 рр.) : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04 / С.В. Крисюк. — К., 1996. — 48 с.
4. Левітас Ф.Л. Доба Бориса Грінченка / Ф.Л. Левітас, Н.П. Клименко // «Мрії, вистраждані життям...» : до 145-річчя з дня народження Б.Д. Грінченка : [кол. моногр.] : у 2 ч. / В.О. Огнев'юк, Н.П. Гулан, Н.П. Дічек [та ін.]. — К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. — Ч. 1. — С. 231–234.
5. Очерки истории украинских школ (1905–1933) : учеб. пособ. / под ред. О. Сухомлинской — К. : Заповит, 1996. — С. 44.
6. Сігаєва Л.Є. Становлення і розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (20–30-ті роки XX ст.) / Л.Є. Сігаєва. — К. : ПП «Липень», 2000. — 236 с.
7. Державний архів м. Києва (далі — ДАК). — Ф.Р. 812. — Оп. 1. — Спр. 75. — Арк. 1.
8. ДАК. — Ф.Р. 812. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 15.
9. Там само. — Арк. 17.
10. Там само. — Арк. 26.
11. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 2. — Спр. 53.
12. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 1.
13. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 65. — Арк. 1.
14. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 3.
15. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 33. — Арк. 1.
16. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 5.
17. Там само. — Арк. 6.
18. Там само. — Арк. 8.
19. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 64. — Арк. 1.

20. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 2. — Спр. 38. — Арк. 11.
21. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 2. — Спр. 69. — Арк. 20.
22. Там само. — Арк. 12.
23. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 22.
24. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 3.
25. Там само. — Арк. 5.
26. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 8.
27. Там само. — Арк. 9.
28. Там само. — Арк. 7.
29. Там само. — Арк. 10, 12.
30. Там само. — Арк. 14.
31. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 1. — Спр. 8, світлина.
32. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 2. — Спр. 25. — Арк. 7.
33. Там само. — Арк. 2.
34. Там само. — Арк. 35.
35. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 4.
36. Там само. — Арк. 52.
37. ДАК. — Ф.Р. 1536. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 2, 3.

Статья посвящена исследованию создания Трехлетних курсов для учителей имени Б. Гринченко, анализу жизни и деятельности Н. Грищенко — одного из первых выпускников курсов, выдающегося педагога и общественного деятеля. На основе малоизвестных архивных документов рассмотрен вклад Н. Грищенко в историю педагогики и отечественной науки в целом.

Ключевые слова: педагогические курсы, курсовая деятельность, педагогические труды.

The article studies foundation of Borys Grinchenko Three-year Courses for Teachers, analysis M. Gryshchenko's life and his activity — one of the first graduates of the courses, an outstanding teacher and public figure. Based on unknown archival documents, it examines M. Gryshchenko's contribution into the history of pedagogy as well as national science.

Key words: teaching courses, course activity, pedagogical works.